

JAN RITSEMA

Oedipus van het noodlot bevrijd

OEDIPUS: HET DRAMA VAN DE NOODLOTTIG lijdende koningszoon, koning voor wie de ondraaglijke zwaarte van het bestaan een onmenselijke opdracht lijkt. Metafoor voor de beproevingen en tegenslagen van ons eigen bestaan. De *lijdende* Oedipus. Al een paar eeuwen lang celebreren we langs de oppervlakkige lijnen van dit drama de cultuur van het lijden, van het onomkooembare, van het onmachtige, van de slappe knieën, van het sentimentele.

Ik weet niet hoe cultuur precies functioneert. Ik weet wel dat ze niet vrij is. Ik weet ook dat er zo iets als cultuur-correcte kunst is. Ik bedoel niet dat kunst aan de leiband van de publieksbelangstelling loopt. Kunst is vrij, denken de kunstenaars. Maar ze beseffen niet dat ze aan de cultuur van de tijdgeest vastzitten zoals Prometheus aan de rots. Met dit verschil dat Prometheus zijn cultuur-incorrecte daad al had verricht: het vurige weten van Zeus te stelen en aan de mensen te geven. De noodlottige interpretaties van het Oedipusdrama passen in de tijdgeest van de laatste twee eeuwen. Cultuur-correcte kunst.

Dit is een lastige tekst. Want na elke zin zou ik drie of meer dingen tegelijk willen zeggen omdat ze parallel relevant zijn. Dat gaat niet en toch zou ik dat willen proberen. Het is nodig, want die misselijkmakende misvatting, die luie, oppervlakkige, sentimentele interpretatie van dit sublieme drama zit me dwars. Dwarser dan ooit omdat het lijden van het ik de alom verbreide cultuur van het gemakzuchtige consumptiepatroon voedt. De weerstandsloze cultuur die alles opslokt, zichzelf, jezelf, de ander en het andere.

Ik zou tegelijk willen schrijven dat Prometheus met het negeren van het verbod een essentiële grens overschrijdt, want dat zal Oedipus straks ook doen, en niet alleen door zijn vader te vermoorden en incest met zijn moeder te plegen, maar vooral door te willen weten; dat Zeus, die het

weten voor zichzelf wilde houden Prometheus meedogenloos strafte, zoals Oedipus een prijs voor een weten dat hij niet geacht werd te mogen weten, moet betalen; dat Zeus met zijn eigen zuster, Hera, was getrouwd; dat één van Zeus' zonen, Apollo, God van de Dichtkunst was, onder andere de kunst van de metaforen, van de vertaling, van de omslag; en dat Oedipus metaforen, raadsels van de Sfinx en van het Orakel van Delphi kan ontcijferen; en dat hij dat moedwillig doet; en dat hij op die manier als raadseloplosser of zo u wilt probleemoplosser, als onderzoeker voorgesteld wordt, als iemand die kan weten en die wil weten; en dat het daarom misschien helemaal niet over de cultuur van het Lijden gaat maar over die van het (willen) Weten (daarover later meer); dat het Orakel van Delphi de tempel van de Apollinische godsdienst was, waarvan Sophocles een volgeling was, meer precies: een priester in de cultus van Apollo's zoon, de genezer Aesculapius, die wandelde vanuit Epidaurus, de plaats waar het nog overgebleven amfitheater staat, naar Rome om deze stad van een pestepidemie te redden, zoals Oedipus later Thebe van de pest redt door het raadsel van de Sfinx te ontrafelen, maar Zeus doodt met de bliksem Aesculapius omdat hij Hippolytus, wiens stiefmoeder Phaedra maar niet van hem af kon blijven, uit de dood heeft opgewekt (toen heette dat incest); dat Oedipus 'gezwollen voeten' betekent en dat hij ondanks die onbegaanbare voeten op reis gaat om zijn moeder en zijn vader te kennen; dat zij de enkels van de boreling doorboorden opdat het touw waarmee zij zijn voeten bij elkaar bonden niet tijdens het transport afgewikkeld kon worden, zodat het kind, hulpeloos, want niet in staat om weg te lopen, als voer voor de wilde beesten of prooi voor de honger ergens te vondeling gelegd zou worden; dat zijn voeten zo gezwollen en pijnlijk zijn en zijn hoofd zo goed geëquipeerd en helder is; dat het jongetje dood moest omdat een orakel Laius, Oedipus' vader, voorspeld had dat zijn zoon hem zou vermoorden; dat de slaaf die het kind, dat niet meer vooruit kon, in de open natuur achter had moeten laten dat niet over zijn hart kon krijgen en het meegeeft aan een herder die het aan zijn Koning geeft, de kinderloze gemalen van Corinthe en dat zij hem liefdevol opvangen en dat ik geen idee heb welke smoes ze verzonnen hebben om hun zoontje die verminkte voeten te verklaren en dat elke verklaring argwaan gewekt moet hebben omdat het op zijn minst van grove nalatigheid van de kant van de opvoeders getuigt; dat noch Laius, noch Jocaste, zijn moeder, Oedipus aan de littekens op zijn voeten herkennen omdat zij, in tegenstelling tot Oedipus blijkbaar niet wilden zien, niet wilden weten; dat een stomdronken bediende op een feest aan het hof onthult dat Oedipus een onecht kind is; dat Oedipus daarvan enorm van streek is; dat de verklaring van zijn vermeende ouders dat het allemaal leugens zijn hun enigst kind in het geheel niet geruststelt; dat Oedipus naar Delphi gaat om te vragen wie zijn vader en moeder zijn en

dat hij als antwoord krijgt: 'Jij zal je vader vermoorden en bij je moeder kinderen verwekken.'

En dat het dan niet zo is dat Oedipus niet meer terug durft naar Polybus en Merope, zijn vermeende ouders, en maar wat gaat rondzwerven met zijn verminkte voeten, en dan ondanks zichzelf per ongeluk zijn vader vermoordt en per ongeluk met zijn moeder gaat trouwen, maar dat het hele drama hierom gaat dat Oedipus *willens en wetens* op zoek gaat naar zijn echte vader en moeder. Hij wil weten. Hij kan weten. Hij is intelligent zouden we nu zeggen, de raadseloplosser. En om tot dat weten te komen moet Oedipus een ondraaglijke, verboden grens overschrijden, zoals Prometheus, namelijk hij moet zijn vader vermoorden en daar waar hij zoon is moet hij ook vader worden.

Niet alleen deze daden, ook dit weten zelf is een grensoverschrijding. Want zou u willen weten dat u uw vader vermoordt en met uw moeder slaapt? U zou toch vanaf het moment van de voorspelling niemand meer vermoorden en met niemand nog trouwen, want wee-je-gebeente dat het je vader of erger nog je moeder zou zijn. Dat zou toch ondraaglijk zijn. (Dat wij sinds Freud niets liever zouden willen dan onze vaders vermoorden en met onze moeders slapen, en sinds de feministische golven de meisjes het omgekeerde, en dat, als dat de cultuur zou zijn, die misschien wel heel gezond zou zijn, dat laat ik nu even buiten beschouwing. Om de interpretatie van de lijdende, noodlottige Oedipus om te buigen naar die van de wetende, onverschrokken Oedipus moet ik wel bij het stuk blijven. Maar mijn vingers jeuken om uitstapjes te maken. Niet doen. Eerst moeten uw ogen gereinigd worden van de sentimentele blik, dat wil zeggen moet u de overgang kunnen maken van het kijken naar binnen naar het kijken naar buiten, van de immanente interpretatie naar de transcendente, van het noodlot van het lijden naar de noodzaak van het weten.)

Waaruit blijkt dat Oedipus *wil weten* wie zijn vader en moeder zijn?

Hij gaat met die vraag naar het Orakel, want hij voelt dat er ten paleize te Corinthe iets niet klopt. Hij twijfelt aan het ouderschap van Polybus en Merope.

Als hij dan van het Orakel geen antwoord krijgt, zal hem dat niet gesterkt hebben in de overtuiging dat P en M zijn ouders zijn. Integendeel lijkt me. Oedipus heeft geen enkele reden om naar Corinthe terug te gaan. Daar zal hij zijn ouders niet vinden, laat staan hen iets verschrikkelijks aandoen.

Oedipus is door het Orakel van Apollo uitgedaagd. Hij neemt graag die uitdaging aan. Op de vraag: wie zijn mijn ouders, krijgt Oedipus twee waterdichte pistes. Het enige wat hij om het te weten moet doen is zijn vader... en met zijn moeder... En Oedipus wil wel. Hij heeft zelfs

een zekere haast de bewijzen te leveren. Want kort na zijn bezoek aan het Orakel ontmoet hij op een verkeerskruising een oude man, met een gevolgje van vijf man, die toevallig op weg is naar hetzelfde Orakel om raad over een treiterende Sfinx te vragen die de stad waar hij koning is, Thebe, met een raadsel teistert. Ze krijgen ruzie over wie er voorrang heeft en Oedipus, met zijn verminkte voet schrikt er niet voor terug het hele stel, minus één van kant te maken. Deze ene heeft hij later als aanvullend bewijs nodig om hem te laten getuigen dat de man die hij hier vermoordt zijn bloedeigen vader, Laius is. Een vader overigens die hem met zijn moeder, de voetjes had doorboord. Dat weet hij dan nog niet.

Als Oedipus niet had willen weten wie zijn vader is, had hij er uitdrukkelijk voor gewaakt een moord te begaan. En zeker één die niet in zelfverdediging zijn oorzaak vond.

Deze constructie van Sophocles, die kruisstelling van het op weg zijn en ervandaan komen, de afrekening op een kruispunt, het ongemakkelijke antwoord van het Orakel: als je het wil weten moet je het zelf willen weten, verradt dat het hier om iets gaat dat bewezen moet worden. Om een constructie.

In principe heeft Oedipus na de moord de helft van de buit binnen, de vader, nu doorgaan tot het gaatje: de moeder, moet Oedipus gedacht hebben, hoewel daarvoor een groter obstakel genomen moet worden, namelijk de overschrijding van het verbod op incest. Opnieuw een mooie constructie van Sophocles om het doorbreken van het verbod op incest als metafoor te gebruiken of beter, als erger nog, als een transcendent weten, een weten dat je niet zou willen weten maar toch wil weten, als het oer-weten zou je kunnen zeggen, het weten dat ondraaglijk is, het weten dat je niet durft te denken.

Oedipus deinst daar niet voor terug. Als de Thebanen de troon en de weduwe-koningin aanbieden (van wie de man zo gaat het verhaal door rovers vermoord is) aan diegene die in staat is het raadsel van de Sfinx op te lossen, vrouw van boven, leeuw van beneden, rudiment van het matriarchaat, deinst Oedipus, zelf koningszoon, er niet voor terug het raadsel te kraken. Oedipus had dat ook niet kunnen doen, want het kwam gevaarlijk dicht bij de mogelijkheid dat het hier om zijn moeder zou kunnen gaan. Het ging hier om een vrouw, koningin, wier man vermoord was en die hij zou moeten huwen, daarbij had ze de leeftijd van een vrouw die zijn moeder zijn kon. Oedipus wilde weten, willens en wetens. Niet vanuit een door noodlotsdrift ingegeven onweerstaanbare gedrevenheid, noch uit een pathetisch zoeken naar 'de waarheid' als het hoogste en nobelste goed, dergelijke theologische posities zijn hem vreemd, maar uit de behoefte van het weten zelf.

Dat Oedipus er in het stuk zo lang over doet om de losse eindjes met elkaar te verbinden, terwijl deze getrainde denker al bij het begin van de feiten die opduiken zijn conclusies had kunnen trekken, bewijst eens te meer dat het drama niet over het noodlot maar integendeel over de verschrikking van het weten gaat, over de onweerstaanbaarheid het onbekende te kennen, ook al zijn de consequenties daarvan (bijna) ondraaglijk.

Oedipus is een ode aan de handeling van het weten. Oedipus hoort bij Prometheus.

Daar waar Laius alle kennis wilde ontvluchten en verdoezelen, ontkennen, wegstoppen, elimineren doet Oedipus het tegenovergestelde. Hij wil onthullen. En daarmee is Oedipus het drama van de luciditeit, van de helderheid, van het onderzoek geworden.